

ČLANCI I PRILOZI — ARTICLES AND CONTRIBUTIONS

UDK 296 : 22/28

Ante Škegro

PRILOG PROUČAVANJU FORMIRANJA JUDEOKRŠĆANSTVA

Kršćanstvo je nastalo gotovo pred dvije tisuće godina, u Židovima nastanjenoj Palestini. U početku je to mala religiozna grupa, tako mala da o njoj nije skoro ništa rečeno u tadanjim židovskim literarno-religioznim spisima. Razumljivo je to stoga što u tadašnjem židovskom svijetu egzistira još niz religioznih sekti i grupa, koje imaju veći ili manji značaj u palestinskom židovskom svijetu na kraju stare i početku nove ere. Unutar vjersko-političkih stranaka, u ovom periodu, najznačajniju ulogu imaju farizeji, saduceji i Samarijani, a od političkih stranaka, na prvom mjestu su herodovci, zeloti i sikariji (bodežari). U čisto religiozne stranke tadašnjeg židovskog svijeta spadali su: eseni, terapeuti i rebakovci.

Eseni, sekta nastala gotovo stoljeće i pol prije kršćanske zajednice, kroz vijekove je gotovo sasvim izgubila svoj trag. U skromnim oblicima, svjedočanstva o njima sačuvala su se kod nekolicine grčkih i rimskih pisaca iz prvih stoljeća nove, kršćanske ere. Zanimanje za ovu sektu starožidovskog svijeta nenadano je probudilo pronalaženje vrijednih književno-religioznih spisa stvorenih u krugu zajednice esena, koja je živjela u Judejskoj pustinji i na obalama Mrtvog mora, 1947. godine.

Ovi autentični, preko dvije tisuće godina stari izvorni tekstovi bacili su više svjetla na politički život židovske Palestine na kraju

stare i u prvom stoljeću nove ere, ali su, takođe, značajno osvijetlili i korijenje kršćanstva i međusobne odnose između esenske i ranokršćanske zajednice u Palestini.

Velike sličnosti u učenju i u religioznoj praksi su markantne. Veliki i značajni utjecaji esenske zajednice nedvojbeno su prepoznatljivi u ranoj kršćanskoj liturgijskoj praksi i obredima. Značajan je, takođe, i nedvojbeno prepoznatljiv i utjecaj esenske literature na ranokršćanske književne spomenike, posebno kod novozavjetnih knjiga koje se vezuju uz ime Ivanovo i Pavlovo. Markantne su, takođe, i sličnosti vezane za osnivače ovih zajednica, esenskog Učitelja pravde i kršćanskog Učitelja iz Nazareta. Sličnosti su vrlo prepoznatljive i velike, ali se uočavaju i velike razlike. Najjasnije su o životu poslije smrti, kao i u odnosu prema svijetu izvan pripadajuće zajednice. To je i razumljivo, s obzirom na to da su oba religiozno-društvena pokreta nastala unutar istog naroda, a jedno vrijeme paralelno su i egzistirala. U prvom dijelu razmatramo esensku zajednicu, a u drugom odnos prema judeokršćanstvu.

ZEMLIOPISNI OKVIR PALESTINE

Domovina esera i ranog kršćanstva je jedna. Nazivana je različito i od strane samih Židova: Canaan (Genesis 12,5) po starosjediocima, a označava »zemlju crvenog grimiza«; Zemlja Izraelova (1. Samuel 13,19); Obećana Zemlja (Hebrews 11, 9); Judeja (Luke 1,5; Acts 10, 37) po najznačajnijoj palestinskoj pokrajini. Od helenističkih vremena udomaćio se naziv Palestina¹⁾ (hebr. pelishtim), a potječe od imena pokrajine najljucih židovskih neprijatelja Filistejaca koji su nastavljali njen primorski dio, tzv. Pentapolis (Gazu, Jaffu, Ekron, Askellon i Ashdod). Kršćani ju nazivaju Sveta Zemlja.²⁾

Palestina predstavlja južni okrajak Sirije. Prostire se duž istočne obale Sredozemnog mora i spaja Malu Aziju i Mezopotamiju sa Egiptom. Zauzima centralni i najznačajniji dio tzv. »Plodnog polunjeseca«, koji je oko Arabijske pustinje u sebi rađao i skrivao mnoge kulture i civilizacije, i bio centar svjetske pozornice još od kamenog doba pa sve do grčko-rimske civilizacije.³⁾ Na jugu se gubi u pustinjskoj stepi Negeb, koja prelazi u sjeverno-sinajsku pustinju. Obično joj se granice povlače okomito od južnog dijela Mrtvog mora prema Sredozemnom moru kod ušća Wadi el Arish (Torrrens Aegypti). Najjužniji palestinski gradić je prema Sinaju Beer Sheba.

¹⁾ A. Rebić, Biblijske starine. Zagreb, 1983, 39; O. Mandić, Leksikon judaizma i kršćanstva, Zagreb, 1969, 359—360.

²⁾ A. Rebić, o.c. 23.

³⁾ V. Keler, Biblija je u pravu. Istorija i arheologija potvrđuju. Kragujevac, 1979, 15.

Novi zavjet domovinu kršanstva određuje pobliže. Brežuljkasti je to kraj, sa najvišim vrhom Brdom Taborom (588 m). Nedaleko Ezdrelonske ravnice je gradić Nazaret.⁴⁾ Središte Galileje je zapravo Genezaretsko jezero, nad kojim dominira gradić Cafarnaum. Južno od ezdrelonske ravnice nalazi se pokrajina Samarija. Grad Samarija je u njenom srednjem dijelu, a bila je prijestolnica države Izrael⁵⁾ od 885. do 721. godine stare ere. Nad ezdrelonskom ravnicom važna je utvrda na putu iz Egipta u Siriji, Meggido.⁶⁾ Na obali Sredozemnog mora Herod Veliki (37—4. g. s. e.), rimski «rex socius», rodom Idumejac (pustinjsko pleme sa juga), sagradio je Cezareju,⁷⁾ grad koji je u Palestini bio središte rimske uprave.⁸⁾ Ubrzo je to postao veliki centar i najznačajnija luka u Palestini. Potisla je značaj ranijeg lučkog središta Jaffu. Tu je pronađen natpis rimskog »legatus Augusti pro praetore« Palestine (od 26. do 36. g. n. e.) Pontiusa Pilatusa,⁹⁾ za kojega ranokršćanski pisci vežu smaknuće¹⁰⁾ svoga osnivača (Matthew 27, 11—26; Mark 15, 2—15; Luke 23, 1—25; John 19, 12—16).

Centralna židovska pokrajina je Judeja, po kojoj su Židovi dobili jedno od svojih imena. Vjersko središte židovstva i središte političkog života do 70. godine nove ere bio je grad Jeruzalem. Sedam kilometara južnije od njega je gradić Betlehem, mjesto rođenja¹¹⁾ osnivača kršćanstva (Matthew 2,1; Luke 2,5—6); a još južnije

⁴⁾ Nalazio se u blizini važnih prometnica prema Siriji i Egiptu. U njemu je najveći dio života proveo osnivač kršćanstva, a po njemu je dobio i ime »Nazarećanin« (Mark 16,6; Matthew 2,29; John 19,20; O. Mandić, o. c. 341; W. Durant, L'empire La Jeunesse du Christianisme. Histoire de la civilisation IX, Société coopérative éditions rencontre. Lausanne, 1963, 185 i 205.

⁵⁾ O. Mandić o. c. 422; A. Rebić, o. c. 45. V. Keler, o. c. 240.

⁶⁾ Kod ovog mjesta je 1480. godine stare ere faraon Tutmozis III razbio hetitsku vojsku.

⁷⁾ W. Durant, o. c. 146.

⁸⁾ W. J. Harrington, Uvod u Novi zavjet. Zagreb, 1975, 22; J. Flavije, Judejski rat, II, 9,2; II, 10,2. Beograd, 1967, 343.

⁹⁾ A. Rebić, o. c. 45; P. Pilatus je na palači Heroda Velikog u Jeruzalemu usred grada postavio zlatne štitove s imenom cara Tiberija (14.—37. n. e.); J. Flavije, Judejski rat, II, 9, 2, (o. c. 167). Izgradio je i vodovod u Jeruzalemu novcem opljačkanim iz židovskog Hrama, a po njegovoj naredbi veliki broj Židova Samarijanaca je poklan. pa ga je legatus Augusti pro praetore provincije Sirije Vitelius (35—39. godine) poslao u Rim na sud. Up. J. Flavius, Antiquitates...« XVIII, 3.

¹⁰⁾ Židovsko kazneno pravo nije poznavalo tipično rimsku smrtnu kaznu razapinjanja. Po Ciceronu je to »najgroznija i najjezivija smrtna kazna«, dok ju J. Flavije naziva »najbjednijom smrtnom kaznom«.

¹¹⁾ Nije poznat točan datum rođenja »Yeshue iz Nazareta« — kako ga naziva Talmud. Njegovo rođenje se stavlja između 7. i 4. godine stare ere. Up. W. Durant, o. c. 185; H. Jedin, Velika povijest Crkve I, Zagreb, 1972, 85; Historija čovječanstva II knj. 3, Zagreb, 1967, 249; W. Trilling, Fragen zur Geschichtlichkeit Jesu, Düsseldorf, 1969, 72; H. U. Istinsky, Das Jahr der Geburt Christi, München 1957, 41; J. W. Harrington o. c. 46—48; G. Vilić, Isus iz Nazareta, Jukić 1, Sarajevo 1971, 80—81. Inače monah, rodom Skit, Dionizije Mali (VI st.) krivo je izračunao godinu 754. od osnutka Rima, kao početak kršćanske ere.

je grad Lakish (Tell el Duveir) i Hebron gdje su sahranjeni Abraham i njegova žena Sarrah (Genesis 25,9—10), osobe uz koje svoje korijene vežu sve tri monoteističke religije. Josip Flavije je u Hebronu osobno viđao vrlo raskošni mramorni spomenik Abrahamu (Judejski rat II, 9,7).

Kroz Palestinu protiče Jordan, koji je žila kucavica ove azijske provincije. Nastaje na sjeveru kod mjesta Dana na razini od 550 m, naglo se spuštajući za 14 km u jezero Ard el Hulleh (6 x 5 km) koje leži na 40 m nadmorske visine i 18 km južnije ulijeva se u Tiberijadsko jezero, središte Galilejskog javnog života, koje je već 212 m ispod morske razine. Dalje teče 205 km kroz El-Ghor, s početka širokom 2 km, a dalje blizu Jerihona i do 20 km. Uz sjeverozapadnu obalu Mrtvog mora nalazi se mjesto zvano Kirbet Qumran. Tu je bilo središte esenske zajednice u vremenu od 150. godine stare ere pa do 70. godine nove ere,¹²⁾ kada su i ovo središte židovske kulture zatrle rimske legije pod komandom rimskog generala, kasnije cara, Tita Flavija Vespazijana. Tu je, takođe, i Herodova tvrđava Masada.¹³⁾ En Ghedi, drugo po važnosti esensko sjedište, smješteno je nešto južnije na Mrtvom moru.

IZVORI O ESENIMA

Svjedočanstva o esenima ostavilo je nekoliko antičkih neesen-
skih pisaca, ali u vrlo skromnim omjerima: Filon Aleksandrijski (oko 20. godine stare ere do oko 50. godine nove ere), Josip Flavije (37/38. godine nove ere do 110. godine) i Plinije Stariji (23. do 79). godine nove ere). O esenima nešto podataka ima i u židovskoj vjerskoj literaturi (Talmudu), a u kršćanskim spisima spomenuti su samo jednom i to indirektno.¹⁴⁾ Najviše pak autentičnih i podataka iz prve ruke¹⁵⁾ dala su otkrića spisa koji su pripadali zajednici esena sa

¹²⁾ A. Rebić, o.c. 225; H. Jedin, o.c. 79; J. W. Harrington, o.c. 32; O. Mandić, o.c. 150; I. Bagarić, Kumran ili Betlehem, Rukopisi Mrtvog mora — pokop mrtvih teorija, Duvno—Zagreb, 1975, 58, 63; B. Bošnjak, Ideja kumranskih tekstova, u. E. Werber, Kumranski rukopisi iz pećina kraj Mrtvog mora, Beograd 1982, 6.

¹³⁾ Masadu, najutvrđeniji grad Heroda Velikog, Rimljani su zauzeli najkasnije 70. godine.

¹⁴⁾ »Now he was teaching one day, and among the audience there were Pharisees and doctors of the Law who had come from every village in Galilee, from Judaea and from Jerusalem.« (Luke 5,17). The Jerusalem Bible. Darton, Longman, Todd, London 1966, 100.

¹⁵⁾ Najznačajniji spis za poznavanje organizacije esenske zajednice jest tzv. *Manual of Discipline (Pravilnik zajedništva)*. U dvije poprilično različite verzije, preveo ga je na hrvatskosrpski E. Werber u knjizi *Kršćanstvo prije Krista?* Zagreb, 1972, 153—186, i ponovo 1982, skupa sa svim kumranskim rukopisima u djelu: *Kumranski rukopisi iz pećina kraj Mrtvog mora*, 31—56.

Mrtvog mora. Ti su spisi nalaženi u više navrata u razdoblju od 1947. do 1956. godine.¹⁶⁾

Helenizirani Židov iz Aleksandrije,¹⁷⁾ Filon Aleksandrijski¹⁸⁾ — osnivač eklektičke sintetske židovske religiozne ideologije — daje podatke o esenima u dva svoja djela *Hipotetika* (XI, 1—18) i *Quod omnis probus liber est* (XII—XIII). Bazirani su gotovo na istim izvorima, koje Filon obilno koristi. Sa esenima je mogao doći i u neposredni kontakt. Oba djela Filon je napisao u Egiptu prije 50. godine nove ere. U spisu *De vita contemplativa* Filon govori o jednoj drugoj židovskoj grupi, sličnoj esenima a koja se nazivala terapeutima. Ova sekta je djelovala u helenističkom Egiptu, a najviše se bavila karitativnom djelatnošću.¹⁹⁾

Josip Flavije daje o esenima prilično dug i iscrpan izvještaj u djelu *De bello Iudaico*²⁰⁾ II, 8, 2—1), te u djelu *Antiquitates Iudaicae* (XVIII, 1, 5). On je svoja zapažanja uzimao iz prve ruke, jer u svojoj autobiografiji *De vita mea* (pisanoj oko 100. godine nove ere) govori da je proveo tri godine u Židovskoj pustinji, gdje se mogao susresti sa esenima ili ljudima koji su im bili bliski.

¹⁶⁾ Vrlo zanimljiv prikaz nalaza ovih rukopisa i njihovu odiseju od postolarskih radionica u Jeruzalemu do SAD i natrag vidi u R. De Vaux, *L'archéologie et les manuscrits de la Mer Morte*, London 1961; E. Werber, *Kršćanstvo prije Krista?* 1—49; I. Bagarić, o.c. 20—31

¹⁷⁾ Po J. Flaviju u Aleksandriji su Židovi imali od pet velikih gradskih četvrti, svoje dvije. Tu su igrali značajnu ulogu, uglavnom kao bankari. Tu su prvi puta Židovi svoje svete knjige preveli na grčki. (*Sep-tuaginta*, »LXXX«).

¹⁸⁾ Otac Filonov bio je glavni zakupnik poreza u Egiptu, s arabijske strane Nila. Filon je tvorac tzv. helenističke židovske filozofije. Oslanjao se najviše na Plotinovu filozofiju. »Pisao je poput Platona«, kaže za njega H. Graetz u svojoj *History of the Jews*, II, 186. Kritičko izdanje Filona vidi: L. Cohn- P. Wendlands- S. Reiter- J. Leisegang u 8 svezaka u Berlinu od 1896. do 1930.

¹⁹⁾ O njima Euzebije Filon (Aleksandrijski) govori u djelu *De vita contemplativa* (6.46,70), a djelovali su u Aleksandriji i njenoj okolici. Asketskim životom živjeli su zajedno muškarci i žene, a sastajali su se na zajedničko jelo, koje se sastojalo uglavnom od kruha, soli i vode. Oblačili su se u bijelo odjelo ako i eseni.

²⁰⁾ Židovski historičar, rođen u svećeničkoj obitelji u Jeruzalemu. Školovao se tri godine kod pustinjaka Bannusa u Judejskoj pustinji, a 64. godine je u židovskom poslanstvu u Rimu, sa zadaćom oslobođenja židovskih zatvorenika. Godine 66. postao je komandantom židovskog ustanka za područje sjevernih pokrajina Galileja. Kao jedini preživjeli branitelj poružene Jotapate, predao se Rimljanima 67. godine. Otada se bori na strani Rimljana, kojima je veliku pomoć pružio pri zauzimanju Jeruzalema. Godine 69. postao je »libertus«, a kao Vespanzijanov oslobođenik uzeo je njegovo gentilno ime. Od židova smatran izdajicom, nastanio se u Rimu, gdje piše svoja historijska djela. Enc. Brit. *A New Survey of Universal Knowledge*, 1967, vol. 13, 89. i D. Glumac, *Predgovor*, 7—16. u J. Flavije, *Judejski rat*, Beograd 1967.

Plinije Stariji²¹⁾ daje vrlo interesantne podatke o religioznim strujanjima u židovstvu u Palestini na kraju stare i prvih desetljeća nove ere, u svome enciklopedijskom djelu *Naturalis historia*. Kao oficir nalazio se u Palestini za vrijeme Vespanzijanovog rata sa Židovima, pa je podatke o esenima mogao uzeti iz prve ruke.

Ranokršćanski biskup Hipolit (3. stoljeće)²²⁾ donosi takođe vrlo vrijedne podatke o esenima u djelu *Philosophumena* (IX, 4). On konstatuje da su zeloti i sikani bili podređene grupe esena i ukazuju na posebno važan kult sunca kod esena.

Najvažnije podatke o sebi, svojoj organizaciji, kultu, djelovanju i učenju dali su sami eseni, odnosno njihovi rukopisi²³⁾ otkriveni od 1947. godine. Na osnovu unutrašnje kritike ovih tekstova donekle se mogu naslutiti vremenski okviri njihova nastajanja. U tome su najvažniji tekstovi *Pravilnik zajedništva*, *Rat sinova svjetla protiv sinova tame*, *Tumačenje proroka Habakuka*, *Pravilnik zajednice Izraela na kraju dana* i *Novi savez u zemlji Damaska*.

Spisi esenske zajednice od velikog su značaja i za izučavanje hebrejskog jezika, za kritičko izdavanje biblijskih tekstova, osobito starozavjetnih, kao i za poznavanje jednog vrlo važnog perioda židovske povijesti, (kraj seleukidske vlasti, period izvjesne samostalnosti i prve decenije rimskog gospodstva). Od osobitog su značaja oni spisi koji prikazuju sukobe unutar tadašnje židovske društveno-religiozne zajednice. Značajni su zbog toga što je sadržaj nekih od nađenih rukopisa do sada u nauci bio totalno nepoznat, a najbolje je osvijetlio i početke kršćanstva, tj. judeokršćanstvo. U njima se oslikavaju pogledi na svijet zajednice koja se izdvojila iz tadašnjeg službenog židovstva.

NASTANAK I ORGANIZACIJA ESENSKE ZAJEDNICE

J. Flavije esene naziva jednom od »tri vrste filozofskih škola«²⁴⁾ Ime im je poteklo od grčke riječi *hósios* = svet; *'isos* = pobornik ravnopravnosti; od aramejskog *hazên* = 'Essenoi, Esseni = čisti, sve-

²¹⁾ G. Plinius Secundus, rimski oficir, najplodniji je, poslije Varona, rimski pisac. U svojim izvodima sačuvao je podatke iz mnogih antičkih djela (*Naturalis historia* 37 knjiga). Za cara Vespanzijana (69—79) zauzima visoke vojne položaje u Galiji, Africi i Španjolskoj. M. Budimir-M. Flašar, Pregled rimske književnosti, Beograd 1986, 534.

²²⁾ Hippolytus Romanus (oko 165-oko. 235) monah, a kasnije i biskup u Rimu. U sukobu je sa papama Kalistom (217—222), Urbanom I (222—230) i Poncijanom (230—235). Smatra se prvim protupapom (217—235). Stradao je na Sardiniji za progona kršćana pod carem Maksiminom Tračaninom (235—238). H. Jedin, o. c. 273—275.

²³⁾ Najvažnija djela o Kumranskim rukopisima vidi uz članak M. B. Dead Sea Scrolls, Enc. Brit. vol. 7, 117—119; E. Werber, Kumranski rukopisi, 397—401; I. Bagarić, o. c. 370—373.

²⁴⁾ J. Flavije, Judejski rat, o. c. 160.

ti.²⁵⁾ O. Mandić i mime izvodi iz herbejske riječi haščajim = šutljivci.²⁶⁾ Sami eseni u svojim spisima nigdje nisu zabilježili ovakvo ime.

U teškim, gotovo očajnim vremenima židovske povijesti međusobnih obračuna i stranačko-religioznih sukoba, te pritiska helenizma za vrijeme vladavine Antioha Epifana (176—163. godine stare ere), dolazi do revolta Židova u Palestini, u prvom redu sitnog seljaštva,²⁷⁾ 166. godine stare ere. Izbio je ustanak pod vodstvom ugledne židovske svećeničko-glavarske obitelji — Makabejaca. Oni su okupili male nezavisne gerilske skupine pobunjenih izraelskih seljaka u vrlo moćnu vojsku koja je nekoliko puta pobijedila seleukidske čete²⁸⁾ u Palestini. Istodobno na scenu otpora Seleukidima stupa i »zajednica Hasidim« — skupina Židova koji su naročito precizno izvršavali zakon Tore, a iz čijeg će se krila roditi esenska zajednica.²⁹⁾ Ova vjersko-politička zajednica pridružila se Makabejcima u nadi da će se povratiti stari židovski poredak, odnosno vjersko-politička samostalnost židovskog naroda u Palestini. Pobjednički Hasmonejci izborili su za židovski narod najprije poluautonomiju, a onda i političku samostalnost. Jonatan Makabejac (160—142. stare ere), koji je naslijedio vođu ustanka Judu Makabejca (166—160. pr. n. e.), dobio je 152. g. pr. n. e. velikosvećeničko dostojanstvo od Aleksandra Balasa — pretendenta na sirska prijestolja. To je značilo oduzimanje velikosvećeničkog dostojanstva od dotadašnje grupe Hasidejaca, točnije njihovog svećeničkog krila Sadokida. Makabejcima je velikosvećeničko dostojanstvo potvrđeno 140. godine stare ere, u osobi najmlađeg Makabejca Simeona (143—134. g. stare ere). Ovo je značajno uslijed toga što dolazi do koncentracije najviše političke i vjerske vlasti unutar jedne, ali sad nove, dinastije. Jedan dio Židova (sekta saduceja) podržavao je Hasmonejce u naporu da se kulturno i politički prilagode helenizmu, a manji dio (eseni) formirao je vlastitu političko-religioznu zajednicu. »Zbog svećenika sličnih laksnih nazora, činilo se esenima da se ni služba u Hramu ne obavlja čisto, a kad njihovi prigovori nisu ništa pomogli odrekli su se posjećivanja Hrama i sudjelovanja u njegovim žrtvama, te napustili zajedništvo sa 'ljudima propasti'.³⁰⁾ Ovaj dio velikosvećeničke dinastije otišao je u Judejsku pustinju, daleko od službenog Jeruzalema, u nadi da će se jednom ponovo vratiti. Pod vodstvom svog vlastitog Velikog svećenika ('Učitelj Pravde) izgrađuju svoj religiozni i društveni sustav, različit od onog u Jeruzalemu, koga žele nadvisiti i pobijediti.

²⁵⁾ TRE Theologische Realencyclopädie, Bd. 10; Berlin—New York, 1982, 387.

²⁶⁾ O. Mandić, o.c. 150.

²⁷⁾ H. Kreissig, Povijest helenizma, Zagreb 1987 162.

²⁸⁾ Isto, 162.

²⁹⁾ Me. M. Jewish sects during the second commonwealth. Enc. Brit. vol. 12. 1051. I. Bagarić, o.c. 65.

³⁰⁾ H. Jedin, o.c. 78.

Esenska zajednica imala je izrazito protestirajući karakter u odnosu na službeni židovski kult, politiku i Hram.

Osnivač zajednice bio je, vjerojatno, nepoznati svećenik iz Jeruzalema. Njega je, kako se to može vidjeti iz kumranskih spisa *Rat sinova svetla protiv sinova tame*, progonio službeni Veliki svećenik, pa se i on i njegova zajednica sklanjaju u manje pristupačne krajeve oko Mrtvog mora. Pustinja je trebala biti samo privremeno boravište sekte, ali i zaštita od uništenja i mjesto religioznog usavršavanja.

I u Jeruzalemu su eseni bili aktivni sve do vremena kraljevanja Aristobula (oko 105—104. g. stare ere). Potpuni raskid s hasmonejskom dinastijom eseni su napravili pred kraj vladanja Aleksandra Janeja (76. g. stare ere). Eseni su, takođe, postali oštri kritičari kompromisne politike svih drugih religiozno-političkih struja uglednih prvaka: »Tumačenje, se ovoga odnosi na one koji zavode na stramputicu Efrajima, (tj. Židove) koji će svojim lažnim učenjem, neistinitim jezikom i govorom prevarnim mnoge zavesti, kraljeve, vođe, sveštenike i narod s pridošlicama koji su im priključeni. Gradovi i porodice će propasti po savjetu njihovu. Ugledni vladari će pasti od jezika njihovog.«³¹⁾

Arheološka iskopavanja vršena 1955. godine u mjestu Kirbet Qumran na jugozapadnoj obali Mrtvog mora potvrdila su pretpostavku da su eseni imali svoje središte u Qumranu u vremenu od 103. do 31. godine stare ere, kada je zbog jakog zemljotresa naselje bilo srušeno i napušteno.³²⁾ Ponovo je obnovljeno 4. godine stare ere i trajalo je do 68. godine nove ere. kada su ga Rimljani u ratu, povodom židovskog ustanka, razrušili.³³⁾ Na vlast u Jeruzalemu 37. godine došla je nova dinastija — Herodovci (37. stare do 93. godine nove ere), koja je našla u esenima svoga snažnog saveznika, pa su se i eseni za vlade Heroda Velikog (37. do 4. godine stare ere) vratili u Jeruzalem, gdje su imali jedan kvart u južnom dijelu koji je »... započinjao kod iste kule, prolazeći kroz trg nazvan Betso do kapije Esena...«³⁴⁾ Herod Veliki imao je veliku i snažnu opoziciju i smatran je strancem, zbog svoga idumejskog (niskog³⁵⁾ porijekla, pa je sa esenima stvorio neku vrstu konkordata. Time je nastupilo razdoblje zlatnog doba esenstva. U svim gradovima Palestine, ustanovljene su esenske zajednice. Filon Aleksandrijski esene nalazi po selima Palestine, kao seljake i radnike — nadničare.³⁶⁾ Smrću Heroda Velikog eseni su izgubili političku zaštitu i privilegije, te su se

³¹⁾ *Tumačenje knjige proroka Nahuma* II 9. E. Werber, Kumranski rukopisi, 329.

³²⁾ E. Werber, Kršćanstvo prije Krista? 39; J. Flavije, Judejski rat I, 19, 3, o. c. 85.

³³⁾ A. Gams, Biblija i društvo, Novi Sad 1979, 152.

³⁴⁾ J. Flavije, Judejski rat, II, 4,2, o. c. 276.

³⁵⁾ J. Flavije, Isto, I, 16, 4. o. c. 75.

³⁶⁾ TRE, 387.

ponovo povukli iz Jeruzalema u pustinju, u mjestu Kirbet Qumran, En-Ghedi i Ain-Fasknu. U ratu 68. do 70. godine nove ere legio Fretensis³⁷⁾ porušila je njihova središta, a njih rastjerala i masakrirala. Kako su Rimljani s njima svirepo postupali svjedoči Josip Flavije: »Na mučilišta su stavljeni, udovi im rastrzani, paljeni, lomljeni, s najstrožim mučilačkim spravama mučeni (su) da bi ih prisilili na huljenje zakonodavca, ili da jedu zabranjeno jelo, ali bez uspjeha.«³⁸⁾ Poslije 70. godine, preživjeli članovi zajednice esena najvjerojatnije su nastavili da se odupiru rimskoj sili sve do poraza Židova u drugom ustanku protiv Rimljana od 132. do 135. godine, pod vodstvom Bar Kohbe.³⁹⁾ Neki povjesničari i Bar Kohbu smatraju esenom.⁴⁰⁾ Ostatak esena najvjerojatnije su asimilirale preostale židovske religiozno-političke grupacije ili judeokršćanske općine.

Kumranska zajednica ima izgrađen svoj administrativni aparat, smjesu starožidovske teokracije i suvremene helenističke demokracije. To je neka simbioza monarhije, oligarhije i vladavine naroda. Unutar zajednice dominirala je svećenička kasta: »Neka samo sinovi Abrahamovi vladaju u sudu i u imovini, a po njihovim čak riječima padaju i odluke za sve stupnjeve članova zajedništva.«⁴¹⁾ Oni su na čelu »saveza« jer će drugi članovi Zajednice »odgovarati prema riječima velikih svećenika, sinovi Sadokovih, koji su čuvari saveza i prema većini članova zajedništva koji se drže saveza i — prema njima će padati odluke za sve, u Nauku, imovini i sudu...«⁴²⁾ Čak na čelu svake »desetine« mora biti »sin Aronov«. »I na svakom mjestu gdje budu desetorica ljudi iz savjeta zajedništva, neka ne uzmanjka među njima čovjek kohanit.«⁴³⁾ Ovo nepobitno ukazuje na blisku povezanost zajednice esena sa službenom svećeničkom jezgrom odbjeglom iz Jeruzalema.

³⁷⁾ Legio X Fretensis iz sastava sirijske armije, poslije 70. godine stacionirana je baš u Jeruzalemu. J. Flavije, *Judejski rat*, VII, 1,2; Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, vol. XII, 1, Stuttgart 1924, 1271.

³⁸⁾ J. Flavije, *Judejski rat* II, 8, 10. str. 164.

³⁹⁾ Južno od Kumrana u Wadi Murabat 1951. pronađeno je više primjeraka *Proklamacija za oslobođenje* Bar Kohbe, a 1960. pod zidinama Jeruzalema pronađene su u pećinama vojne zapovjesti Bar Kohbe, a 1961. i akt o suđenjima iz godine 134. nove ere iz arhive komandanta tvrđave En Ghedi na Mrtvom moru, koga je postavio Bar Kohba, zajedno sa medaljama »sin zvijezda«, kako je glasilo ilegalno ime Bar Kohbe. V. Keller, o.c. 423—424.

⁴⁰⁾ The interpreter's Dictionary of the Bible, an illustrated encyclopedia. Abington press, Nashville—N. Y. 1962, 146.

⁴¹⁾ *Pravilnik zajedništva* XII, 7. E. Werber, *Kršćanstvo prije Krista?* 177. Isto, E. Werber, *Kumranski rukopisi*, 49.

⁴²⁾ Isto VIII, 2—3, E. Werber, *Kršćanstvo prije Krista?* 165—166. Isto, *Kumranski rukopisi*, 41.

⁴³⁾ Isto, VIII, 26,3. E. Werber, *Kršćanstvo prije Krista?* 169; *Isti Kumranski rukopisi*, 43.

Vođa i organizator esena u njihovim dokumentima naziva se pravde⁴⁴⁾ (*Novi savez u zemlji Damaska* I, 11; XX, 1 i dr.). Po svemu sudeći radikalna, ugledan i odlučan čovjek, velika religiozna osoba,⁴⁵⁾ dominantna figura sekte »... sveštenika, koga daje Bog (zajednici, kako bi tumačio sve reči slugu Njegovih, proroka... kome je Bog objavio sve tajne reči slugu...«⁴⁶⁾ Bogomdani vođa, inspirirani tumač prorokâ. Svi spisi otkriveni u Qumranu govore o Učitelju pravde kao i o velikom učitelju Tore. On je ideolog, starješina i vođa esenskog pokreta. On je sekti dao idejno-religiozni profil i duhovni životni oblik i postao njen stvarni osnivač, iako je pokret možda mogao nastati i prije njegove pojave. Tko je bila ta osoba i kako se zvala — spisi o tome ne govore niti riječi. Ne zna se sigurno ni kad je živio, niti kad je umro. E. Stauffer⁴⁷⁾ stavlja njegovu smrt oko 162. godine stare ere. Vermès⁴⁸⁾ misli da je Učitelj pravde nastupio oko 170. godine stare ere, a njegov rad da je trajao za idućih trideset godina. Dupont-Sommer⁴⁹⁾ ga stavlja na svršetak drugog stoljeća stare ere, djelovanje za Aleksandra Janeja (104. do 76. satre ere) i Aleksandra (76. do 65. stare ere), a smrt za Aristobula (67. do 63. stare ere). On vjerojatno potječe iz detronizirane velikosvećeničke obitelji Sadokida.⁵⁰⁾ Nepomirljivi je protivnik Hasmonejaca, uzurpatora velikosvećeničkog dostojanstva. »Bezbožni svećenik« koji je iznenadio zajednicu na veliku svetkovinu pomirenja i pokušao slomiti otpor tih svojih protivnika, a za koje provale je možda nastradao i Učitelj pravde, bio je najvjerojatnije jedan od dvojice prvih Makabejaca (Jonatan 160. do 142. stare ere) ili Šimon (142. do 134. stare ere). Esenska zajednica nastavila je dalju egzistenciju baveći se idejama Učitelja pravde, sve dok je nisu uništili Rimljani, a Židove raselili poslije 70. godine nove ere »po svim narodima«.⁵¹⁾

Na čelu zajednice nalazio se inspektor »paquid beroš harra-bim«, takođe svećeničkog porijekla, »... čovek koji je nadzornik

⁴⁴⁾ »Učitelja pravde« je Dupont-Sommer, u *Apercus préliminaires sur les manuscrits de la Mer Morte*, Paris 1953, pretpostavio »Učitelju iz Nazareta«, str. 121. Takođe i E. Werber, *Kršćanstvo prije Krista?* 72—74.

⁴⁵⁾ »Učitelj Pravde« ni u jednom spisu se ne naziva »Mesija«, kao što čini »Učitelj iz Nazareta«, I. Bagarić, o.c. 201.

⁴⁶⁾ *Tumačenje proroka Habakuka* II, 8—9 i VII 4. E. Werber, *Kumranski rukopisi*, 298, 300.

⁴⁷⁾ E. Stauffer, *Jesus und die Wüstengemeinde am Toten Meer*, Stuttgart 1958, 10.

⁴⁸⁾ G. Vermès, *Les Manuscrits du Désert de Juda*, Paris. *Tournai-Tome* — New York, 1954, 90.

⁴⁹⁾ Dupont-Sommer, *Nouveaux Apercus sur les manuscrits de la Mer Morte*, Paris 1953, 102.

⁵⁰⁾ I. Bagarić, o.c. 76.

⁵¹⁾ L. Delaporte, *Encyclopédie Larousse Méthodique*, vol. I. Paris 1955 227; Možda je »Učitelj Pravde« Onija III — Pravedni, nekadašnji Veliki svećenik. *Usp. J. Flavije*, o.c. 540.

nad Mnoštvom...⁵²⁾ On dijeli vlast sa skupštinom punopravnih članova Zajednice (»Savet Zajedništva« »harabim«). Imao je odlučujuću ulogu i pri primanju novih članova u zajednicu. Punopravni članovi imaju pravo glasa kod svih važnijih odluka u životu zajednice: kod primanja u zajednicu novih članova, kod određivanja kazni, kod ponovnog primanja u zajednicu odstranjenih članova. »A ovo su presude po kojima će se suditi pri zajedničkim raspravama, već prema predmetu: Ako se među njima nađe čovjek koji slaže u imovini... neka se izdvoji iz očišćenja Mnoštva na godinu dana i neka se kazni četvrtinom hleba svoga... neka ga odstrane i neka se ne vrati više u Savet Zajedništva.«⁵³⁾ Unutar zajednice, izvršna i sudska vlast pripadala je ovoj grupi esenskih starješina. Ovo potvrđuje i Josip Flavije: »Bez izričitog naređenja svojih starješina eseni ne čine ništa.«⁵⁴⁾

Osim vrhovnog »inspektora« u Qumranu se sretaju i drugi različnici: »inspektor-intendant«, »mabaqquer harrabim« koji predsjedava skupštini punopravnih članova »harabbim«. On je bio ispitivač kandidata za zajednicu i primalac novih članova. »I svakog, tko iz Izraela dragovoljno pristupa Savetu Zajedništva, neka ispita čovek časnik, koji je na čelu Mnoštva...«⁵⁵⁾ Ipak njegova funkcija u zajednici nije do kraja jasna.

U zajednici, takođe, postoji posebno tijelo od petnaest članova, dvanaest laika i trojica svećenika. »U savjetu Zajedništva su dvanaestorica ljudi i tri svećenika, neporočni po svim objavama iz celog Nauka, treba da postupaju istinito i pravedno i zakonito i u ljubavi i milosti, i smerno s bližnjim svojim da se ophode, čuvaju vernost u zemlji, u stvoru pouzdanom i duhu slomljenom, i da traže oproštenje krivice po izvršiteljima pravde i mukama vatrene kušnje i ophode se prema svima po načelima istine.«⁵⁶⁾

Unutar zajednice postojali su i nepunopravni članovi. Da bi netko postao »herrabbim« trebao je proći kroz tri faze ispitivanja i vježbanja te položiti više ispita. Priznanje je bilo pred svim članovima zajednice a uz poseban prigodni ceremonijal. »Ako neko želi da bude primljen u sektu, ne prima se odmah, nego mora jednu godinu da živi izvan reda istim životom kojim i članovi, a pre toga daje mu se sekirica, spomenuta pregača i bela odeća. Ako je u tom vremenu izdržao iskušeništvo, onda se za jedan stepen približava zajednici — čisti se vodom osvećenja, ali ne sudjeluje pri zajedničkom obedu. Pošto pokaže svoju čvrstoću, u sledeće dve godine ispituje

⁵²⁾ *Pravilnik zajedništva* IX, 26, 11—12; E. Werber, Kumranski rukopisi, 44.

⁵³⁾ Isto, X, 24—25 i 27, 1—2, o. c. 45.

⁵⁴⁾ J. Flavije, o. c. 162.

⁵⁵⁾ *Pravilnik zajedništva*, IX, 13—14, E. Werber, Kumranski rukopisi, 44.

⁵⁶⁾ Isto XI, 1—4, str. 47.

mu se narav, pa ako se i u tome pokaže dostojan, prima se u zajednicu.«⁵⁷⁾

Nakon primanja kandidat se upoznao s pravima i dužnostima zajednice, njenom praksom i naukom, kalendarom i načinom života, a kad je to prošao nadzornik ga je predlagao u drugi stupanj, a primala ga je skupština »harrabbim«. Kandidat je još uvijek mogao zadržati svoj imetak i smatrao se »nečistim«, te nije smio obavljati ritualno pranje. Nakon tri godine provjeravanja kandidat je bio priman u zajednicu kao punopravni član. Postajao je jedan od »harrabbim«, zauvijek. Nije posjedovao ništa svoje. Sve je imao od zajednice. »Članovi sekte, ma otkud dolazili, mogu raspolagati svime što nađu kod svojih drugova kao svojim imetkom, i dolaze ljudima koje ranije nikada nisu vidjeli kao da su njihovi najbolji prijatelji. Zbog toga na put ne uzimaju ništa osim oružja protiv razbojnika. U svakom gradu ima po jedan od njih zbog stranaca da bi im dao odjeću i opskrbio ih i svakim drugim potrebama. Ništa između sebe ne kupuju niti prodaju, nego svaki daje drugome od svojega kada im što treba i prima od njega ako mu nešto treba, bez svake naknade može svaki da traži od ma kojeg člana što mu je potrebno.«⁵⁸⁾

Isključeni članovi zajednice bili su u veoma teškom, beznadnom položaju. »Ako neko učini težak greh isključuju ga iz reda i tako isključen često umire na najbjeđniji način. Vezan zakletvama i pravilima reda on ne sme da prima nikakve životne namirnice, nego se mora hraniti zemljom, zbog čega mu se telo istroži i na kraju umire od gladi.«⁵⁸⁾

Unutar zajednice, važna pitanja rješavana su na skupštini. Rad skupštine detaljno je utvrđen. Svatko je imao svoje mjesto po hijerarhijskom poretku unutar skupštine. Tim se redom i diskutiralo. Nitko nije smio prekinuti govornike: »Sveštenici neka sede prvi, a starci drugi, a ostatak svega naroda neka sedi tako da svaki čovek bude prema stepenu svom. I tako neka se pitaju pri suđenju za svaki savet i stvar na koju će Mnoštvo imati da odgovara, svaki čovjek po svom znanju u Savetu Zajedništva. Neka ne govori čovjek posred reči bližnjega..., a takođe neka ne govori pre stepena svoga koji je upisan pred njim. Čovek koji je upitan neka govori kad na njega dođe red.«⁵⁹⁾ Program skupštine je obavezivao sve članove zajednice.

Mnogi eseni živjeli su oženjeni po naseljima i bili su vrlo cijenjeni. Da su neki od njih bili oženjeni svjedoče i arheološka iskopavanja u Qumranu iz 1955. godine, gdje su pronađeni kosturi ne-

⁵⁷⁾ J. Flavije, II, 8,7.

⁵⁸⁾ Isto, II, 8,4, o.c. 161.

⁵⁹⁾ *Pravilnik zajedništva*, IX, 8—11, E. Werber, Kumranski rukopisi, 44.

koliko žena s nakitom i nekoliko dječijih kostura. Za oženjene esene znao je i Josip Flavije: »No sem ove, postoji još i druga grupa esena, koji se potpuno slažu sa ostalima po načinu života, običajima i postupcima samo se razlikuju po gledanju na brak, jer veruju da oni koji se uzdržavaju od braka ne ispunjavaju navažniji zadatak, stvaranje potomstva, tim više što bi celo čovečanstvo u najkraćem vremenu izumrlo kada bi svi mislili kao oni.«⁶⁰ Flavije i Filon Aleksandrijski zaokružili su ovu grupu esena koji žive po selima i gradovima Palestine na oko četiri tisuće ljudi⁶¹) (hiper tetra kishiloi).⁶²

ESENI I JUDEOKRŠĆANSTVO

Analizirajući ranokršćanske tekstove i njihov odnos prema novootkrivenim spisima esenske zajednice, nailazi se na vrlo velike i začuđujuće sličnosti. Eseni su se povukli od sudjelovanja u obavljanju kulta u jeruzalemskom hranu, a kršćani su to, takođe, napravili, uskoro iza smaknuća njihovog osnivača. Ni eseni ni prvi kršćani ne prinose žrtve u Hramu. Judeokršćani, proganjani od strane službenog židovstva, pokušavaju neko vrijeme, ipak, djelovati baš u Hramu ili u njegovoj okolici, ali sve više dolaze u sukob za tzv. židovskim Velikim vijećem. »While they were still talking to the people the priests came up to them, accompanied by the captains of the Temple and The Sadducees. They arrested them, ...« (Acts, 4, 1, 3). »Then the high priest intervened with all his supporters from the party of the Sadducees. Prompted by jealousy, they arrested the apostles and had them put in common gaol.« (Acts, 5, 13, 14). Židovi se nisu ustručavali ni ubistava onih koji su se suprotstavljali službenom kultu. »At this all the members of the council shouted out and stopped their ears with their hands; then they all rushed at him, sent him out of the city and stoned him.« (Acts, 7, 57—58). Međutim, potpuni raskid judeokršćanstva sa službenim židovstvom nastupio je, vjerovatno, s drugim židovskim ustankom (132—135. godine), zbog odbijanja judeokršćana u njemu.⁶³

U judeokršćanskim praopćinama, kao i kod esenskih zajednica, postoji zajedništvo imovine i vlasništva. »The whole group of believers was united, heart and soul; no one claimed for his own use anything that he had, as everything they owned was held in common. None of their members was ever in want, as all those who owned land or houses would sell them, and bring the money from them, to present in to the apostles; it was then distributed to any members who might be in need.« (Acts, 5, 32, 34—35). Na čelu judeokrš-

⁶⁰) J. Flavije, II, 8, 13, o.c. 165.

⁶¹) Me. M. Jewish sects 1051.

⁶²) TRE, Bd. 10, 389

⁶³) H. M. J. L.; C. R. Jews, Enc. Brit. vol. 12, 1067.

ćanskih prazajednica je dvanaest ljudi («Dvanaestorica»). »So from the Mount of Olives, as it is called, they went back to Jeruzalem, a short distance away, no more than a sabbath walk; and when they reached the city they went to the upper room where they were staying; there were Peter and John, James and Andrew, Philip and Thomas, Bartholomew and Matthew, James son of Alphaeus and Simon the Zealot, and Jude son of James... They then drew lots for them, and as the lot fell to Matthias, he was listed as one of the twelve apostles.« (Acts, 1, 12—13, 26). Unutar esenske zajednice takođe se susreću dvanaestorica kojima pomažu još trojica. Oni su imali prednost u tumačenju nauka i organizirali su zajednicu. »I u svakom mestu gde budu desetorica ljudi iz Saveza Zajedništva, neka ne uzmanjka među njima povek sveštenik.« »U Savetu Zajedništva su dvanaestorica ljudi i tri sveštenika, neporočni po svim objavama iz celog Nauka... *Pravilnik zajedništva* IX, 26 (3) i XI, 1). Važna pitanja kod obiju zajednica rješavaju se skupštinama. Vodeća riječ na njima opet pripada nadgledniku (mebaqer). »A svaki čovek neka jedan pred drugim sedi prema određenom stepenu svom, i tako će svi biti i upitani za savet o svakoj stvari... A ovo su presude po kojima će se suditi pri zajedničkim raspravama, već prema predmetu:... (*Pravilnik zajedništva* IX, 26 (4) i X, 1).

Da bi netko mogao postati član ili jedne ili druge zajednice morao je prethodno proći poseban obred. Esenska zajednica je za ovo imala poseban ceremonijal, a obredno pranje bilo je predviđeno samo za punopravne članove. Eseni su ovaj obred obavljali svaki dan, čak i nekoliko puta na dan, i to u posebno izgrađenim prostorijama. »...i neće ga umiti voda očišćenja, i neće ga oprati ni mora ni reke, i neće ga sprati ni sva voda za kupanje... očistiće se telo njegovo, da skinе kal u vodi očišćenja i da se posveti u čistoj vodi.« (*Pravilnik zajedništva*, III, 4—5, 8—9). Kod judeokršćana ovaj obred izgleda ovako: »Further along the road they came to some water, and the eunuch said, 'Look, there is some water here; is there anything to stop me being baptised,' He ordered the chariot to stop, then Philip and the eunuch both went down into the water and Philip baptised him. But after they had come out of the water again...« (Acts 8, 34—36).

Obredno pranje, nije odlika samo ovih religioznih grupa. Poznaju ga i druge religije. Kršćanstvo je imalo uzor za ovaj obred u ranijoj židovskoj praksi koju su eseni već prakticirali. »...and so it was that John the Baptist appeared in the Wilderness, proclaiming a baptism of repentance for the forgiveness of sins. All Judaea and all the people of Jeruzalem made their way to him, and as they were baptised by him in the river Jordan they confessed their sins.« (Mark 1, 4—6). »Now when all the people had been baptised and While Jesus after his own baptism...« (Luke 3, 21). Kod ovog ritualnog čina postoje između esena i kršćana u Judeji bitne razlike,

jer da bi se stalno održavali čistima u smisli židovskog zakona, eseni su se ritualno kupali ujutro prije polaska na posao, u podne i navečer prije zajedničkog obroka...⁶⁴⁾ »Neka se ne kupa čovek u prljavoj vodi ili nedovoljnoj da pokrije čoveka... A (što se bilo koje) lokve u steni (tiče), u kojoj nema dovoljno (vode) da pokrije (čoveka), (ili) koje se dotakao nečist čovek, voda je njena nečista kao voda iz suda.« (Novi savez u zemlji Damaska X, 10—12).

Za esenske i judeokršćanske zajednice karakteristična su religiozna objedovanja. Njima su i kod jedne i kod druge zajednice mogli pristupiti samo punopravni članovi. Svakom ovom obredu kod obiju zajednica prethodilo je pjevanje ili izgovaranje molitvenih pjesama i himni. Njih je predvodio redovito pojedinac iz reda najugledanijih članova zajednice. »I kada se postavi sto s jelom i s vinom za piće, neka sveštenik pruži prvi ruku da bi blagoslovio na početku hleb ili vino.« (Pravilnik zajedništva VIII, 26 (4—5)). »I sve starešine (rodova zajednice s mudra(cima njihovim i znalcima njihovim) neka sednu pred njih, čovek prema časti svojoj. (I ako se za stolom zajedničkim oku(pe da založe hleb i vino, a postavljen je sto zajednički (za jelo i vino) za piće, neka ne pruži) niko ruku svoju prvi da načne hleb i (vino) pre sveštenika, jer (će on b)lagosloviti načinjanje hleba i vin(a i pružice) ruku ka hlebu na početku, a posl(e će pruži)ti Pomazanik Izraela ruke svoje ka hlebu, (a posle će bla)gosiljati sva zajednica Zajedništva čov(ek prema) časti svojoj. A prema ovom zakonu neka čin(e) kod svakog obe(da ako se oku)pi po desetorica lju(di).«⁶⁵⁾

Josip Flavije je ove obrede opisao kao posebnu točku dnevnog reda. Uzimaju se zajednički u nijemoj šutnji, nakon ritualnog pranja u bijeloj odjeći: »Pošto rade do petoga časa (11 sati pre podne), okupljaju se na određeno mesto, pripašu platneni ubrusi oko sebe i peru se u hladnoj vodi. Posle toga očišćeni odlaze u naročitu zgradu u koju ne sme da uđe pripadnik nijedne druge sekte, i tu se sakupljaju, očišćeni, kao da ulaze u neko svetište, u trpezariju. Onde svi posedaju tiho, i pekar im daje hlebove po redu dok im kuvar donosi posudu sa samo jednim jelom. Pre ručka sveštenik izgovara molitvu, a pre molitve niko ne sme da jede. I posle jela sveštenik govori molitvu tako da se pre i posle jela odaje poštovanje Bogu kao davaocu svega. Zatim skidaju svoju svetu odeću...«⁶⁶⁾ Iz ovoga je jasno da je ovaj obred imao centralno mjesto u životu esena. Predvodio ga je najugledniji član, a za njega je bilo potrebno barem desetorica članova. Prethodile su mu i završavale ga obredne molitve i imao je simbolični karakter, pa se u njemu naziru

⁶⁴⁾ O. Mandić, o.c. 151.

⁶⁵⁾ Pravilnik Zajednice Izraela na kraju dana II, (2), 16—22. E. Werber, Kumranski rukopisi, 83.

⁶⁶⁾ J. Flavije, Judejski rat. Juda Galilejac o trima judejskim sektama. Preveo D. Glumac u E. Werber, Kršćanstvo prije Krista? 224.

izvjesni obrisi ranokršćanskih obreda »lomljenje kruha«. Za taj obred unutar judeokršćanske općine trebalo je takođe određena grupa ljudi. Ne precizira se koliko je taj obred mogao trajati. Predsjedao mu je takođe, najugledniji član, a prethodile su mu i završavale ga određene molitve; imao je takođe simbolični karakter. »Now as they were eating, Jesus took some bread, and when he said the blessing he broke it and gave it... After psalms had been sung they left for the Mount of Olives.« (Matthew 26, 26 i 30). Isto donose i Marko i Luka, a zanimljiv je izvještaj Pavla iz Tarsosa: »...and so anyone who eats the bread or drinks the cup of the Lord unworthily will be behaving unworthily... Everyone is to recollect himself before eating this bread and drinking this cup...« (1 Corinthians 11, 27—28).

Glavna razlika između ova dva obreda bila je u tome što su ranokršćanske općine ovaj obred vezivale za svoga osnivača, dok eseni uopće svoj obred ne povezuju sa Učiteljem pravde. Osim ovog obreda i jedna i druga zajednica u određeno vrijeme pjevala je himne. Na bazi toga u esenskoj zajednici nikla je gotovo cijela nova literatura, dok su se ranokršćanske zajednice zadovoljavale već postojećim židovskim pjesmama.

Vrlo velike sličnosti postoje i u djelovanju Ivana, jedne od najznačajnije osobe u judeokršćanstvu, i vjerojatno, nekadašnjeg pripadnika ili simpatizera neke esenske zajednice. Područje njegovog djelovanja bila je Judejska pustinja i okolica ušća rijeke Jordana. To je Qumrana udaljeno oko petnaestak kilometara, a što daje mogućnost kontaktiranja Ivana sa članovima esenske zajednice. Luka o njemu piše da je još kao mali boravio u pustinji, a Matej ga ovako oslikava: »This man John wore a garment made of camel-hair with a leather belt round his waist, and his food was locusts and wild honey. Then Jerusalem and all Judaea and the whole Jordan district made their way to him...« (Matthew 2,4—6). Za esensku zajednicu vrijedi: »Neka ne pogani čovek dušu svoju svakom životinjom i gmizavcem hraneći se njima, od larvi pčela do svakog stvora život koje gmiže po vodi... A skakavce svih vrsta neka stave u vatru ili u vodu dok ži(ve), jer to je zakon njihovog stvaranja.« (Novi savez u zemlji Damaska XII, 11—13 i 15). Eseni su dobijali podmladak primanjem dječaka iz židovske sredine. Moguće je da je i Ivan mogao tako postati član neke esenske zajednice, posebno stoga što je bio iz svećeničke obitelji i najvjerojatnije vrlo rano ostao samohran, pa su eseni mogli preuzeti brigu nad njim.⁶⁷⁾ Ivan je imao veliki uticaj na židovske mase iz obližnjih mjesta. On je nad

⁶⁷⁾ O. Mandić, o.c. 151. Dupont-Sommer, *Aperçus préliminaires*, 110, 121; P. Davies, *The Meaning of the Dead Sea Scrolls* N.Y. 1956. 100. E. Werber, *Kršćanstvo prije Krista?* 73.

⁶⁸⁾ J. Daniélou, *Jena-Baptiste témoin de l'Agneau*. Paris 1964, 42—52.

njima obavljao obred zaranjanjem u rijeku Jordan, a sličnu praksu imaju i eseni. Ivan ovaj obred nije obnavljao a nije ni imao svoju odabranu družinu, pa je mogao i samostalno djelovati bez esenskog uticaja.⁶⁹⁾

Najveća sličnost između sinoptičkih izvještaja i kumranskih rukopisa nalaze se kod Luke. Esenska dualistička terminologija, koja se obilno susreće kod Ivana, takođe se ovdje nalazi, ali u mnogo manjem broju. Luka u svom tekstu često spominje »sinove svjetla«, a u kumranskim spisima na ovu tematiku je nastalo čitavo jedno djelo (*Rat sinova svjetla protiv sinova tame*). Luka takođe u svoje izlaganje uvrštava i dualistički kontrast *tama — svjetlo*. »See to it then that *light inside you is not darkness*. If, therefore, your whole *body is filled with light, and no trace of darkness*, it will be light entirely, as when the lamp shines on you with its rays« (Luke 11, 35—36). Kod Mateja se susreće komparacija eshatološkog transcendentnog kraljevstva sa drvetom. »The kingdom of heaven is like a mustard seed which a man took and sowed in his field. It is smallest of all the seeds, but when it has grown it is the biggest shrub of all and becomes a tree so that the birds of the air come and shelter in its branches.« (Matthew 13, 31—32). Kumranski spisi takođe upoređuju svoju zajednicu sa stablom što treba da granama pokrije svijet: »*Izrast će iz izdanka u krošnju večnog nadada, i baciti senku na celi svemir. Grane će dopirati njegove do oblaka a korenje njegove do bezdana*« Zahvalnice VI, 15—16.⁷⁰⁾ Kod Luke sličnost sa esenima uočljiva je i u stilu. Tako su prve dvije glave njegova izvještaja krcate različitim himnima, dok je *Pravilnik zajedništva*, jedan od glavnih esenskih spisa, u prvim glavama, takođe, krcat himnima. U središtu i jednih i drugih jest *bliskost Mesije*, njegovo očekivanje, zahvalnost i vizije o židovskom narodu. U cjelini uzevši, sinoptički izvještaji daleko su, pak, fleksibilniji po pitanju kulturnih obaveza službene religije, dok je esenska zajednica strogo na liniji ortodoksnog judaizma sa strogim izvršavanjem svih propisanih obaveznih radnji. Esenska zajednica živi u gustom šumi religioznih propisa i kulturnih pravila.

Od judeokršćanskih spisa najviše sličnosti sa kumranskim tekstovima imaju Ivanovi spisi.⁷¹⁾ *Dualističke crte* karakteristične su i za jedne i za druge. *Dualizam na relaciji svjetlo-tama, istina-laž*,

⁶⁹⁾ J. Delorme, *Le baptême, dans le Nouveaux Testament. Lumière et Vie*, 26, 1956, 52, Bagarić, o.c. 148.

⁷⁰⁾ E. Werber, *Kumranski rukopisi*, 171.

⁷¹⁾ Ovo je još čudnije kad se zna da je Ivan pisao svoje izvještaje potkraj prvog stoljeća nove ere »možda oko god. 90, iako su pojedini dijelovi mogli nastati ranije... vjerojatno napisano u desetljeću između 90. i 100. g. J.W. Harrington, *Uvod* 404. »... starost tekstova (kumranskih) bila je između 168. p. n. e. do 233. poslije nove ere... stvarna starost teksta ne može se odrediti...« E. Werber, *Kumranski rukopisi*, 7.

život-smrt, prisutni su u svim njegovim spisima. Ivan obrađuje svjetlo istinu i život kao srodne, ili pak istovjetne slike. To tako vrijedi i za pojmove tama, laž i smrt. Zajednička crta ovom dualizmu za oboje spise je *monoteizam*, etnička vrijednost i *eshatološka poruka*, tj. bez ikakve sumnje očekuje se pobjeda svjetla. Antiteza svjetlo-tama presijeca cijelog Ivana. U *Pravilniku zajedništva*, gdje su sadržani i disciplinski propisi kumranske zajednice, često se sreća ovaj kontrast. »Sa vrela svetla *povest je istine*, a s izvora tame *povest poroka*. U ruci je vode *svetlonoše vlast nad sinovima proroka*, i neka putevima tame hode.« (*Pravilnik zajedništva* IV, 19—21). Ivan ovako veli: »... that though the light has come into the world men have shown they prefer darkness to the light because their deeds were evil. And indeed, everybody who does wrong hates the light and avoids it, for fear his actions should be exposed; but the man who lives by the truth comes out into the light, so that it may be plainly seen that what he does is done in God.« (John 7, 19—21). *Pravilnik zajedništva* ovako se postavlja: »I svi duhovi kola njegova nastojat će da navedu na greh *sinove svetla*. Ali bog Izraelov i anđeo istine Njegove pomoći su za sve *sinove svetla*. Jer On stvorio *duhove svetla i tame* i na njima zasnova sva dela svoja (*Pravilnik zajedništva* IV, 24—25). Više je nego uočljiv paralelizam u ovim spisima. Dualizam, pak, nije i jedino što Ivanove spise približava sadržaju kumranskih spisa. Ustanovljeno je preko stope deset gotovo paralelnih mjesta.⁷²⁾ U Ivanovim spisima, kao i u rukopisima s Mrtvog mora, naglašava se jedinstvo članova zajednice. Članovi esenske zajednice obavezni su da »ljube sve sinove svetla, svakoga po svom hoću u Svetu Božjem, i mrze sve sinove Tame.« Oni moraju pokazivati i »mnogo milosti prema svim sinovima istine«.

Unatoč brojnih paralela, od kojih su samo mali broj analizirane postoje i *znatne razlike*. Bratstvo koje ističu i Ivan i kumranski rukopisi ipak je različito. Esenski spisi se po ovom pitanju ograničavaju samo na članove svoje vlastite zajednice. Ti članovi *moraju mrziti sve* druge ljude kao Jahvine neprijatelje. Ivan ističe respekt ne samo prema članovima vlastite zajednice: »This is the message as you heard it from the beginning: That we are *to love one another* not to be like Cain, who belonged to the Evil One and cut his brother's throat; cut his brother's. throat...« (1 John 3, 11—12 i 15). »Anyone who says, 'I love God', and hates his brother is a liar, since *a man who does not love the brother that he can see cannot love God...*« (1 John 4, 20—21).

Dade se naslutiti da se brojne sličnosti kod Ivana i esena potječu iz zajedničke židovske kulturne baštine i bliskosti generacija koje su pripadale esenskom, nešto starijem i judeokršćanskom, nešto

⁷²⁾ I. Bagarić, o. c. 168.

mlađem pokretu. Za Ivanove spise može se reći s velikom sigurnošću da je vrlo dobro bio upućen u spise koji su pripadali esenskim zajednicama, odnosno da je bio u prilici da kontaktira s onima koji su ih poznavali, ali njegova je samostalnost, takođe bez dvojbe, jasno uočljiva.

Najplodniji pisac i najobrazovaniji djelatnik ranokršćanskih općina, najveći propagator kršćanskih ideja, Pavao iz Tarsosa,⁷³⁾ pokazuje, takođe, brojne sličnosti s učenjem i spisima iz Qumrana.

Pavao je bio izvrsno obrazovani čovjek. Pohađao je najuticajnije rabinske škole u Jeruzalemu, ali tu već nije bilo esena. Međutim, on je, takođe, *proboravio neko vrijeme u pustinji*, koju on naziva »Arabija«. »Neki misle da je krenuo daleko na jug, do brda Sinaja, ..., kao veliki hodočasnik. Drugi misle da je otišao u pustinju, u samoću, da produbi novu nauku...«⁷⁴⁾ Mogao se tamo susresti s esenskim naukom i praksom ili, pak, s nekim pripadnikom te zajednice.

Paralele s kumranskim tekstovima kod njega su daleko manje, ali nisu zanemarljive. U prvom redu tu je Pavlovo ortanje čovjeka kao bespomoćnog u odnosu na transcendentalno. On, takođe, asocira na princip zla, koji je čest u tekstovima Qumrana. Najviše sličnosti je po pitanju dualizma. Pavao gleda *svijet kao brojno poprište dviju snaga koje se neprestano bore*. U ovaj sukob uključen je čovjek. »...since self-indulgence is the opposite of the Spirit, the Spirit is totally against such a thing, and it is precisely because the two are so opposed that you do not always carry out your good intentions.« (Galatians 5, 17). Pavlov je *dualizam* vrlo bliz esenskom. To se još vidi u odnosu *svjetlo-tama*. Ipak Pavlov dualizam nije u centru kao kod Ivana. On je, međutim, potpuno jasan i vrlo rigorozan: »Do not harness yourselves in an uneven team with un-

⁷³⁾ Pavao iz Tarsosa, rođen je između 5. i 10. godine nove ere u bogatoj židovskoj obitelji u Tarsosu u Ciliciji, Mala Azija. Školovao se u rodnom gradu i Jeruzalemu (između 20 i 25. g. n. e.), u poznatoj rabinjskoj školi Gamalijela. Njegova obitelj, koja izrađuje šatore za rimsku vojsku, posjedovala je rimsko građansko pravo: But when they had strapped him down Paul said to the centurion on duty, 'Is it legal for you to flog a man who is a Roman citizen and has not been brought to trial?... So the tribunal came and asked him, 'Tell me, are you Roman citizen? 'I am 'Paul said'. 'The tribune replied, 'It cost me a large sum to acquire this citizenship.' 'But I was born to it' said Paul..., and the tribune himself was alarmed when he realised that he had put a Roman citizen in chains.« (Acts, 22, 25—29). Najplodniji je judeokršćanski pisac. Pripisuje mu se autorstvo za 14 pisama (epistolae) upućenih ranokršćanskim općinama u Rimu Korintu, Galaciji, Efezu, Filipima, u Kolu (blizu Efeza u Maloj Aziji), Solunu, četiri privatnim osobama i jedno Židovima. Stradao je u Rimu za Neronova progнанstva kršćana 67. godine. Odrubljena mu je glava na trećem milijaru Ostijske ceste, kod izvora Aquae Saviae. C. Tomić, Savao Pavao. Zagreb 1982, 376.

⁷⁴⁾ C. Tomić, o. c. 183.

believers. Virtue is no companion for crime. Light and darkness have nothing in common. Christ is not the ally of Beliar, nor has a believer anything to share with an unbeliever. The temple of God has no common ground with idols, and that is what we are—the temple... (Corinthians 6, 14—16). Ovakvih elemenata kod Pavla ima dosta: »The night is almost over, it will be *daylight* soon; let us give up all the things we prefer to do under *cover of the dark*; let us arm ourselves and *appear in the light*.« (Romans 13, 12—13). Slično stoji u *Pravilniku zajedništva*: »Proklet bio ti, bez samilosti neka si u *tami svojih djela*, i omražen bio ti u *tmini večitog ognja*.« (II, 7). U pismu solunskoj ranokršćanskoj zajednici Pavao veli: »But it is not as if you live in the dark, my brothers, for the Day is overtake to the night or to darkness,... but we belong to the day and we should be sober;...« (1 Thesalonitans 5, 5, 8). U pismu efeškoj općini stoji još karakterističnije: »You were darkness once, but now you are the light in the Lord; be like children of light, for the effects of the light are seen in complete goodness and right living and truth... but anything exposed by the light will be illuminated and anything illuminated turns into light.« (Ephesians 5, 8—14). Velika je sličnost Pavlovog stila pisanja i stila esenskih autora. Pavlova su pisma kreata raznim *himnima i hvalospjevima*. Međutim, duboka je razlika *Pavlova stava i stava esenskih zajednica prema Tori*, židovskoj vjenskoj tradiciji. Pavao želi *oslobođenje od Tore*, koje je za njegovo opravdanje i spasenje »smrtonosna«. Kumranska zajednica doslovno ispunjava sve ono što Tora propisuje.

Na kraju, može se konstatirati da postoje vrlo velike sličnosti između Pavlovihi spisa i spisa esenske zajednice. Pavao uzima neke elemente iz esenske nauke i prakse, ali im daje vlastiti pečat. On je, ipak, daleko manje sličan s esenskim rukopisima od Mateja, Marka, Luke i Ivana. Pavao je najradikalniji u stavu primanja u svoje zajednice nežidova, što kod esena ne dolazi nikako u obzir. Pavao je svoj najveći uspjeh upravo postigao kod Židova izvan Palestine i kod nežidova. Njegove su općine i najviše stradavale od Židova u iseljeništvu. Pred službenim vlastima optuživane su za razna zlodjela, pa su kršćani⁷⁵⁾ i bili često proganjani, a protiv njih vođeni su i krivični procesi, osobito po pitanju nepriznavanja službenog kulta⁷⁶⁾ (Jupiter, Junona, Minerva, odnosno Rome i Augusta).

⁷⁵⁾ Sve mekršćanske i kršćanske izvore o ranom kršćanstvu sakupio je (osim biblijskih) C. Kirch u *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae*, izišle u Friburgu 1914. Veliku rezervu prema kršćanskim i nekršćanskim izvorima izrazili su naučnici 18, a osobito druge pol. 19. i početka 20. st. O tome R. J. Viper, *Rim i rano hrišćanstvo*, Sarajevo 1963. U tom smislu, najnovije je djelo J. Kosidovski, *Priče evanđelista*, osobito 5—42, Sarajevo 1988.

⁷⁶⁾ Osobito su zanimljiva pisma upravljača provincije Bitinije u Maloj Aziji G. Plinius Caecilius Secundus (61/62. n. e. — 114), upravljena caru Trajanu (98—117) o nesprenosti kršćana na službeni kult. *Pliny Letters, with an english translation by William Melmoth* vol. II, Harvard University Press, 1953, knj. X, 96, str. 400—406.

ZAKLJUČAK

Na istom području, unutar istoga naroda, ali u različitim vremenskim okvirima, nastala su dva u početku vrlo slična religiozno-društvena pokreta (zajednice). Esenski pokret bio je vrlo aktivan kroz nepuna dva stoljeća, a poslije je njegova aktivnost nestala i njegov se značaj počinje gubiti. Otkriveni rukopisi koj su pripadali esenskim zajednicama, otkriveni poslije 1947. godine, bacili su novo svjetlo na cijeli društveno-politički život od dva stoljeća u heleniističko-rimskoj pokrajini Palestini. Posebno svjetlo bacili su na novu religiozno-društvenu zajednicu koja se radala u vrijeme najvećeg cvata esenske zajednice, na istom etničkom stablu i u istim društvenim okvirima, ali koja je uspjela preživjeti i 70. i 135. godinu, a koje su je zapravo i iznijele na svjetsku pozornicu. Esenski spisi otkrili su koliko je bio utjecaj esenske zajednice na formiranje javnog mišljenja u tadašnjem palestinskom židovskom narodu, a njen uticaj na judeokršćanske općine, a i druge, nije bio zanemarljiv.

Dualizam, sukob dobra i zla, sukob sa službenim kultom u Jeruzalemu, institucionalno-obredne paralelnosti, shvatanja jedne i druge zajednice, odnos svjetla i tame i duboka uvjerenost u transcendenciju imaju velike sličnosti kod esena i kod judeokršćana. Posebno je uočljiva sličnost u organizaciji samih zajednica i njihovo poimanje zajedničkog vlasništva. I jedni i drugi imaju sličnu hijerarhijsku organizaciju, a i jedni i drugi pripisuju sebi jedan vlastiti, »novi savez« sa Jahvom.

Na kraju se mora konstatirati da su ove velike sličnosti produkt jedne društveno-kulturne sredine jednog istog naroda, nastajale skoro u isto vrijeme i u istim društvenim uvjetima. Paralelnost nastajanja i djelovanja unutar istog naroda i u sličnim okolnostima urodile su brojnim sličnostima unutar esenskog i judeokršćanskog učenja i prakse, ali i ogromne razlike između jednih i drugih, samo su odraz vremena i prilika u kojima su nastajali.

Ante Škegro

CONTRIBUTION OF THE RESEARCH OF THE FORMING OF THE JUDEAN CHRISTIANITY

S u m m a r y

At the end of the old and at the beginning of the new (Christian) era had the Jewish religious literature, the social and political circumstances of the Jewish people in Palestine and some of the

Jewish religious-social communities a big influence on the forming, institutions and teaching of Judean Christian communities. The biggest similarity in religious practice, in institutional organisation and in literary achievements have the Essenian and the Judean Christian communities. The forming of the Essenian communities probably happened while the new reigning Jewish dynasty-Hassidim was fighting for the independence against the Seleucidan power, that is, in the second half of the 2 century B.C. The Essenes, as a special social-religious and in some measure a political organization, left the Jerusalem cult and the politics and went to the Judean desert. They also formed their own religious centre at the coast of the Dead Sea in Kirbet Qumran. Gathered around their highest political and religious leader »Teacher of the Justice«, they developed their own religious system, cult and political attitude.

The Judean Christian communities, which began to form in Palestina in the thirties of the first century of the Christian era, show in their teaching and in the first written documents on amazing similarity with the Essenian teaching, practice and literature. Some of the leaders of the Judean Christian communities, John the Baptist, Paul from Tarsos etc., could contact with the Essenian communities or could be very close to them. It is also possible that some of them were living in the Essenian communities and that the individual Esenes joined to the Judean Christian communities after the 70th and 135th year. This is noticeable in the organization of some of the Judean Christian communities, which like these Essenian communities showed the first signs of the communist organization and activity. Ritual eating and ritual water purification, which were emphasized in the Essenian religious practice and described in the main written documents of the Essenian literature, associate convincing with the early Christian rituals and practice. The very establishments of the Essenian and the Judean Christian communities have also very similar characteristics.

No matter how much it was tried to neglect the differences between these two communities, their organization, activities and literature, the convincing differences still have to be emphasized. First of all they relate to the conception of these two communities towards their creators. The Essenes never lined to their »Teacher of the Justice« transcendental characteristics, while the Judean Christians emphasized that continually. The Essenes restricted their community and their activity as well only to the Jewish people, whereas the Judean Christians hesitated for or certain period. They connected their experiencing and almost the world expansion — most thanks to Paul from Tarsos — just to the non-Jewish people.

(Translated by Ankica Perić)